

Návrat etiky¹

.vladislav Suvák

Nedávno som vošiel do viedenského kníhkupectva, v ktorom som nebol takmer dvadsať rokov, a prekvapilo ma, koľko kníh pribudlo v časti vyhradenej pre „osobný rozvoj“ (*Persönliche Entwicklung*) a „vedenie života“ (*Lebensführung*). Povedal som si, niečo sa zmenilo.

Krátko nato som sa dozvedel, že medzi najpopulárnejšie prednášky na Harvardskej univerzite patrí kurz pozitívnej psychológie Tal Ben-Shahara. Bol som zvedavý, tak som si našiel na youtube tri prednášky a hneď som pochopil, prečo sú také populárne: Všetky boli zamerané na kvalitu života, t. j. na to, čo pomáha človeku v jeho úsilí o dobrý život. (Ben-Shaharovi by sa asi nepáčilo, že výraz *well-being* prekladám spojením „dobrý život“, lebo evokuje skôr „osobnú duševnú pohodu“, ale pokúsim sa ukázať, že by mohol vyjadrovať aj čosi viac, než pocit spokojnosti.) Ak sa nám zdá, že po dobrom živote túžia iba ľudia, ktorí prežívajú duševné traumy, tak sa mýlime – túžia po ňom aj „zdraví“ a je úplne jedno, či študujú sociológiu, kvantovú chémiu alebo francúzsku literatúru. Nečudo, že si zapisujú prednášku Tal Ben-Shahara. Možno by som si ju zapísal aj ja, hoci na druhej strane musím priznať, že pred dvadsiatimi rokmi by som sa nad touto možnosťou skôr pousmial. Niečo sa zmenilo.

Pozitívna psychológia patrí k najnovším smerom v psychológii. Martin Seligman („Positive clinical psychology“, 2003) vysvetľuje, že pozitívna psychológia reaguje na stav súčasnej psychológie, ktorá sa zaoberala v prevažnej miere štúdiom problémových oblastí ľudskej psychiky, pričom zanedbávala tie stránky osobnosti, ktoré prispievajú k dobrému životu. Zjednodušene by sme mohli povedať, že

¹ Esej vyšla v časopise *Týždeň* (10/2016, s. 42-43) pod názvom „O vede, ktorá chce skúmať šťastie“, Ospravedlňujem sa všetkým čitateľom *.tyždňa* za preklep v mene Martina Seligmana.

hlavným predmetom pozitívnej psychológie nie sú psychické poruchy, ale duševné zdravie a prevencia. Definuje sa ako veda, ktorá skúma pozitívne vlastnosti človeka (vytrvalosť, zvedavosť), pozitívne emócie (šťastie, lásku) a optimálny spôsob života (ktorý označuje termínom *flow*, „prúdenie“). V nadväznosti na to študuje taktiež faktory, ktoré ovplyvňujú dobré fungovanie inštitúcií.

Na tomto mieste by som sa na chvíľu zastavil. Pozitívna psychológia je úzko spätá s praxou poradenstva a koučovania, čo z nej robí aplikovanú disciplínu. Nevieť, do akej miery je opodstatnené nazývať ju „vedou“, lebo si nedokážem dosť dobre predstaviť, ako sa dá vedecky študovať „láska“ alebo „humor“. Ale chápem, že jej možnosti v oblasti poradenstva sú obrovské, pretože po lepšej kvalite života túži stále viac ľudí, najmä tých, ktorí žijú v bohatých západných krajinách.

Rozvoj pozitívnej psychológie podnietil výskum nových oblastí duševného života. Medzi nimi sa paradoxne objavilo aj skúmanie cností. Paradoxne preto, lebo termín „cnosť“ (z angl. *virtue*) nenájdeme v klasických príručkách psychológie. Christopher Peterson a Martin Seligman zostavili v r. 2004 knihu *Character strengths and virtues*. Ide o systematickú klasifikáciu cností, ktorá sa mala stať základom vedy o silných stránkach charakteru.

Všimnime si, ako dospeli Peterson a Seligman k vymedzeniu 6-tich kľúčových cností a 24-roch silných stránok charakteru: Svoje návrhy konzultovali so študentmi, s príslušníkmi dievčenských a chlapčenských skautských organizácií, vychádzali zo starých „mudroslovných textov“ (taoistických, konfuciánskych, budhistických, gréckych, židovských, kresťanských, islamských), inšpiráciu hľadali u známych osobností a filantropov (Franklin, Templeton), v populárnych piesňach, v charakteroch Pokémonových hrdinov, v tarrotových kartách, či dokonca v graffiti. Zaujímalo ma, prečo sa autori rozhodli pre taký široký záber. Výber Pokémonov a graffiti naznačuje, že klasifikácia mala byť čo najaktuálnejšia. Ale ako súvisia staroveké mudroslovné texty s graffiti? Ak išlo Petersonovi a Seligmanovi o univerzalistický koncept cnosti, mali by sme si položiť otázku, na čom sa zakladá

ich presvedčenie, že existuje niečo ako univerzálne cnosti, ktoré prechádzajú naprieč dejinami a kultúrami.

Peterson a Seligman s podporou štyridsiatich spoluautorov vyčlenili 6 základných cností: múdrosť (vedenie), odvaha, humanita, spravodlivosť, umiernenosť, transcendencia. Keď som si čítal základnú charakteristiku klasifikácie, všimol som si nápadnú podobnosť s antickými etickými koncepciami, v ktorých tvorili múdrosť, odvaha, spravodlivosť a umiernenosť štyri kardinálne cnosti. Všetko nasvedčovalo tomu, že Peterson a Seligman sa inšpirovali gréckym etickým myslením a doplnili ho o dve ďalšie cnosti, ktoré sa začali priradovať ku „klasickým“ cnostiam až v neskorších dobách, v kresťanskom stredoveku (transcendencia) a v renesancii (humanita). Seligman a Peterson prízvukujú, že ich klasifikácia má historické a kultúrne zakotvenie v morálnom myslení, ale obávam sa, že práve v tomto bode sa mýlia. Prečo?

Odpoveď nie je jednoduchá, ale pokúsim sa naznačiť niektoré problémové body. Predovšetkým by sme mali začať tým, ako dnes chápeme etiku. Zvyčajne ju označujeme za disciplínu, ktorá skúma morálku a zaoberá sa morálnymi povinnosťami, resp. ideálnym ľudským charakterom. Samozrejme, že jestvuje mnoho ďalších vymedzení etiky, ale v tejto chvíli nejde o ich výpočet. Ide skôr o to, že etiku spájame s morálnymi princípmi určitej tradície alebo skupiny ľudí a výnimočne aj jednotlivca. Občas si spomenieme na to, že etika sa sformovala v starovekom Grécku, ale takmer nikdy nehovoríme o tom, že Gréci chápali etiku úplne inak ako my.

Gréci (ak vôbec môžem použiť takýto zovšeobecňujúci výraz) si nemysleli, že úlohou etiky je skúmanie morálky. Mohli by sme dokonca povedať, že o morálku sa vôbec nezaujímali. Nemali napr. potrebu formulovať „etické kódexy“ (myslím, že ani tzv. Hippokratova prísaha nie je kódexom v modernom zmysle slova). Antické etiky si kladú úplne inú otázku, ako moderné etické koncepcie a kladú si ju sókratovským spôsobom.

Zjednodušene by sme mohli povedať, že etika sa dostala na prvé miesto v gréckom myslení vďaka Sókratovi a jeho nasledovníkom, ktorí si položili otázku, ako majú viesť svoje životy, aby ich naplnili. Štandardné učebnice etiky uvádzajú, že na prelome 5. – 4. st. pr. Kr. nastal „obrat k človeku“, ale skôr by sme mohli hovoriť o „obrate k životu“: Akýkoľvek poznatok o (vonkajšom) svete nadobúda v sokratike význam (dôležitosť, užitočnosť) až vtedy, keď rozumieme tomu, aký život žijeme. V tomto zmysle by sme mohli hovoriť o tom, že sókratovská etika sa dostala pred „fyziku“, resp. pred rodiacu sa „metafyziku“.

Sókratovu otázku považovali za primárnu všetci starovekí vzdelanci bez ohľadu na to, či sa k Sókratovi hlásili (kynici, stoici, skeptici) alebo ho kritizovali (epikúrovci). Z hľadiska otázky, *ako má človek viesť svoj život, aby bol šťastný*, sa nemusíme zaoberať „morálnymi povinnosťami“ alebo „ideálnym ľudským charakterom“. Zato sa musíme zaoberať povahou duševného rozhodovania a konania. Z hľadiska takto položenej otázky nemá zmysel uvažovať o „dobro“ a „zle“ ako takom, o „cnostiach“ a „nerestiach“ či „hriechoch“ ako takých (ktoré získajú špecifický význam až v kresťanskej morálke), ale skôr o „zdatnostiach“ a „chybách“ rozhodovania a konania.

Tri najviac používané termíny v gréckej etike sú *areté*, *kakia* a *eudaimonia*. Všetky tri odkazujú k životu. *Eudaimonia* je termín, ktorý označuje „blaženosť“, t. j. šťastne prežitý život. Blaženým (*eudaimón*) môže byť nazvaný iba človek, ktorý prežil šťastne celý život, a nie jeho časti. Blaženosť nie je „stav“, ale činnosť, každodenná starosť o to, aký život chceme žiť. Epikúrovci a stoici vymedzili blaženosť slovom *ataraxia*, ktoré vyjadruje pokojne plynúci život, ale tento „pokoj“ sa dosahuje úporným úsilím o to, aby bolo každé naše rozhodnutie dobré, správne, zdatné.

Areté je ďalšie dôležité slovo gréckej etiky, ktoré prekladáme (možno príliš konzervatívne) slovom „cnosť“, ale radšej by som ho prekladal slovom „zdatnosť“. *Areté* sa môže týkať aj zvierat alebo neživých vecí, a to v podobnom význame, ako ľudí: Ak je určitá činnosť vlastná zvieraťu alebo človeku vykonávaná najlepším

možným spôsobom, tak ju nazveme „zdatnou“. Z takejto činnosti prospieva nielen konkrétny človek, ale aj ďalší ľudia, pretože jednou z najdôležitejších zdatností je spravodlivosť, ktorá zabezpečuje, aby každý dobre konajúci človek myslel na blaho ostatných ľudí. K tomu, aby sme konali zdatne, nepotrebujeme iba múdrosť (či presnejšie praktickú rozumnosť, *frónésis*), ale aj odvahu, lebo vonkajšie okolnosti nás často nútia konať zbabelo (my to ospravedľujeme tým, že sme nemohli konať inak). Ideálom dobrého života je umiernenosť (*sófrósyné*), ktorá nám nedovoľuje podľahnúť vášňam (či už telesným rozkošiam alebo túžbe po moci) ani opačnému extrému, ktorý by sme mohli nazvať „nezainteresovanosťou“. Práve to by bola jedna z chýb konania (*kakia*), následkom ktorej by sme škodili sebe, t. j. vlastnému životu.

Mohol by som pokračovať a rozvíjať tieto významy a vzťahy medzi jednotlivými etickými výrazmi, ale dôležitejšie je niečo iné: Ak premýšľame o gréckych etikách, tak časom pochopíme, že žiadna z nich nehovorí, ako má človek konať. Takmer všetky staroveké etiky vytvárajú myšlienkový rámec, ktorý môže človeku pomôcť pri premýšľaní o jeho živote, ale rozhodovanie o tom, čo je správne, ponechávajú na ňom samom. Žiadna etika totiž nemôže odpovedať na otázku, čo je dobré pre život toho ktorého človeka, ak nepozná všetky okolnosti, ktoré sa týkajú jeho rozhodovania. Nie sú tu bohovia ani inštitúcia rozumu, ktorá by prikazovala človeku, čo je správne. Človek je odsúdený starať sa o svoje veci sám, aby mohol prežiť život plný božskej priazne (čo je etymologický význam slova *eudaimonia*), ale pritom sa nespoliehal na pomoc od bohov, a to ani od tých, ktorých nazýva Osudom alebo Šťastenou.

Ak by som sa teraz vrátil k snahám pozitívnej psychológie hľadať historický a medzi-kultúrny základ klasifikácie cností, asi by som vyjadril dve dôležité pripomienky: Predovšetkým by sme si mali uvedomiť, že dnes premýšľame v etike (etikách) inak, ako starovekí Gréci. Používame dokonca iný pojmový aparát, hoci sa nám zdá, že medzi slovami *areté* a *virtue* nie je žiadny rozdiel. Oveľa viac, než podobnosti, by sme si mali všimnúť rozdiely, ktoré odlišujú naše spôsoby etického

myslenia od gréckych. Kontinuita medzi antickým chápaním etiky zameraným na sebazdokonaľovanie jednotlivca a modernými prístupmi k etike, ktoré vychádzajú zo skúmania povinností, je skôr našim zbožným želaním, než „historickou skutočnosťou“.

Druhá pripomienka je opačného charakteru: Týka sa toho, ako nepresne sa pozitívna psychológia vzťahuje k starovekému etickému mysleniu, keď používa modernú psychologickú terminológiu („tvorivosť“, „schopnosť viesť ľudí“, „odpustenie a súcitiť“) pri svojej klasifikácii silných stránok charakteru. Vezmime si napr. spomínané výrazy *well-being* a *flow*, ktoré spája pozitívna psychológia s pocitom spokojnosti. Grécke chápanie dobrého života (*eudaimonia*) je omnoho komplexnejšie, ako by sa mohlo zdať, lebo berie do úvahy nielen to, čo je sprievodným znakom zdatných rozhodnutí (radosť zo života a pocit dobrého plynutia), ale aj to, na čom sa zakladajú zdatnosti konania, prečo sa pre nich rozhodujeme, alebo ako sa bránime pokušeniu podľahnúť slabej vôli (*akrasia*) atď.

Asi mi nezostáva priestor na to, aby som rozviedol svoje pripomienky, ale rád by som povedal ešte jednu vec na záver: Obrovský individuálny nárast záujmu o kvalitu života je sprievodným znakom súčasného vývoja západných spoločností. V tejto chvíli nevieme posúdiť, aký bude mať dopad na život jednotlivca či celej spoločnosti. Rastúca potreba zmeny životného štýlu vedie nielen k rozšíreniu trhu s produktmi, ktoré majú zabezpečiť vytúženú zmenu života (knihy, psychoterapie a rôzne návody na dobrý život), ale aj k zmenám vo vnútri humanitných odborov. To by mohlo byť dôležité znamenie pre sociológov, že v súčasných spoločnostiach dochádza k zásadnej zmene. Ak sme si vedomí tejto zmeny, mali by sme o nej kriticky premýšľať, t. j. premýšľať o nej ešte kritickejšie ako o iných veciach, lebo súčasťou tejto obrovskej premeny sme aj my sami.